

A lakóhely hatása az iskolaválasztásra

Több más objektív tényező mellett (a szülők iskolai végzettsége, a gyerek neme, a család összetétele, a különórák stb.) elvileg a lakóhely is befolyásolhatja, hogy milyen középiskolát választanak a gyerekek. Egyrészt a tanulmányi eredmény közvetítésével, másrészt azzal, hogy nem mindenhol áll rendelkezésre a teljes iskolaválaszték. E két elemet érdemes külön-külön megvizsgálni.

A föllelhető statisztikai adatok első ránézésre azt sugallják, hogy a lakóhely típusa közvetlenül befolyásolja a tanulmányi eredményt. Erre utalnak a korábbi és a frissebb adatok is. 1963-ban az általános iskolások tanulmányi átlaga Budapesten 3,94 volt, a vidéki városokban (furcsa kategória a hatvanas évekből!) 3,77, a községekben 3,61. Liskó Ilonával együtt az 1997/98-as tanévben végzett vizsgálatunkban (1) pedig így alakultak az általános iskolai tanulmányi átlagok:

Budapest	4,16;
megyeszékhely	4,13;
egyéb város	3,86;
község	3,89.

A Scheffe-próba szerint Budapest és a megyeszékhelyek között, illetőleg az egyéb városok és községek között nem szignifikáns a különbség, míg e két csoport között igen (azaz Budapesten és a megyeszékhelyeken szignifikánsan magasabb az átlag, mint az egyéb városokban és a községekben). A negyedszázadot átívelő két vizsgálat adatai alapján először arra gondolhatunk, hogy itt az a valóságos színvonalkülönbség jelent meg, amely az eltérő nagyságú települések iskolái között ténylegesen megvan. Egyéb forrásból származó ismereteink azonban némi óvatosságra intenek: eddig úgy tudtuk, hogy ez a különbség nem az osztályzatokban, hanem az azonos érdemjegyek mögötti eltérő tudásban szokott megjelenni. Ha az elmúlt évtizedekben szerzett ismereteink helytállóak, akkor a tanulmányi eredmény településtípusonkénti eltéréseinek más oka van, nem az iskolák színvonala közötti különbség. Az igazi ok talán az, hogy minél nagyobb egy település, annál nagyobb arányban élnek benne iskolázottabb emberek. Ez bármelyik népszámlálási adatfelvételtől kimutatható, és így van a mi vizsgálatunkban is.

Település	Iskolai végzettség					Összesen
	felsőfokú	érettségi	szakmunkás	8 általános	8 osztálynál kevesebb	
Budapest	14,4	23,4	9,2	31,1	21,9	100,0
városok	8,3	18,6	13,4	31,4	28,3	100,0
községek	3,1	9,8	14,4	33,3	39,4	100,0

1. táblázat. A 7 éves és idősebb magyarországi népesség legmagasabb iskolai végzettsége a település típusa szerint, százalékban (1990). Forrás: 1990. évi népszámlálás, 27. Demográfiai adatok, II. kötet, 101–103. oldal, KSH, 1993 – számított adat

Az 1. táblázat jól mutatja, hogyan oszlik meg a különböző iskolai végzettségű népesség a különböző települések között. Az 1990-es népszámlálás szerint a fővárosban 11,3 százalékkal több volt a diplomás, 13,6 százalékkal több volt az érettségizett, mint a községekben (és ugyanakkor 17,5 százalékkal kevesebb az iskolázatlan). Vizsgálatunk szempontjából azonban érdemes a 25–49 éves korcsoportot külön is megnézni, mivel a most középiskolát kezdett gyerekek szüleinek nagyobb hányada esik ebbe a kohorszba, mint amilyen arányban a teljes 7 évesnél idősebb magyarországi népességben szerepelnek. Nos, ha ezt a korcsoportot nézzük, akkor a különbségek még nagyobbak (2. táblázat). A fővárosban 16,9 százalékkal több volt a diplomás és 15,2 százalékkal több volt az érettségizett, mint a községekben, közbülső helyzetben pedig ott a többi város. (Iskolázatlan mindegyik településtípusban eleve kevesebb található ebben a korosztályban, mivel a nyolc osztálynál kevesebbet végeztek az idősebbek között vannak nagyobb számban.)

Település	Iskolai végzettség					Összesen
	felsőfokú	érettségi	szakmunkás	8 általános	8 osztálynál kevesebb	
Budapest	23,0	32,6	16,9	25,6	1,9	100,0
Városok	14,9	28,6	24,1	28,7	3,7	100,0
Községek	6,1	17,4	27,6	40,9	8,0	100,0

2. táblázat. A 25–49 éves magyarországi népesség legmagasabb iskolai végzettsége a település típusa szerint, százalékban (1990). Forrás: 1990. évi népszámlálás, 27. Demográfiai adatok, II. kötet, 101–103. oldal, KSH, 1993 – számított adat

1997-es vizsgálati mintánk is azt mutatja, hogy minél magasabb az apa iskolai végzettsége, annál nagyobb esély van arra, hogy a család nagyobb településen lakjék (3. táblázat). Az egyetemet végzett apák gyermekeinek 65 százaléka nagyobb városban lakik (ebből 36 százalék Budapesten) és mindössze 15 százaléka községben, míg a nyolc általánost vagy kevesebbet végzett apák gyermekeinek csak 16 százaléka él nagyobb városban (ebből 9 százalék a fővárosban), több mint a fele pedig községben. A szakmunkás végzettségűek is nagyobb arányban élnek falun, mint nagyvárosban.

Lakóhely	Az apa legmagasabb iskolai végzettsége				
	egyetem	főiskola	érettségi	szakmunkásképző	8 általános vagy kevesebb
	N=431	N=364	N=1018	N=1852	N=400
Budapest	36	26	18	10	9
megyeszékhely	29	28	21	12	7
egyéb város	20	27	31	35	31
község	15	19	30	43	53
Összesen	100	100	100	100	100

3. táblázat. Az apák iskolai végzettsége és a család lakóhelye, százalékban (1997/98-as tanév)

Nem kell különösképpen bizonygatni, hogy minél nagyobb egy település, annál több lehetőséget rejt: több és többféle munkahelyet, fejlettebb infrastruktúrát, intézményekben gazdagabb, szélesebb a kulturális választék és iskolát is többféle közül lehet választani. Ha pedig több az iskola, ez nemcsak azt jelenti, hogy könnyebb a választás, pontosabban lehet követni, megvalósítani a családi elképzeléseket, hanem azt is, hogy a több iskola között nagyobb valószínűséggel akad az átlagosnál jobb színvonalú. Sőt, még az átlagos színvonalú iskola is jobb lehet, mint másutt, mivel az oktatásra költött összeg nagysága

függ a települési adottságoktól is (például a helyi adók mértéke). Ily módon a települések közötti különbségek egyre inkább meghatározzák az általános iskolák szolgáltatásainak mennyiségét és minőségét is. A települések méretének növekedésével párhuzamosan tehát bőven akad előny.

A kérdés az, hogy a tanulmányi eredmények különbségeiben valóban a lakóhely típusának hatása jelenik-e meg, avagy ez csak közvetíti a szülők iskolai végzettségének hatását. A legegyszerűbben úgy lehet ezt eldönteni, ha a tanulmányi eredményt az apák iskolai végzettségén belül külön-külön megvizsgáljuk a lakóhely szerint.

A 4. táblázatból látható, hogy a lakóhely településtípusa (amely többnyire megegyezik az általános iskola telephelyével) nem befolyásolja a tanulmányi átlagot. A szemmel látható néhány tizednyi (néhol századnyi) eltérések a Scheffe-próba szerint egyik iskolai végzettség kategórián belül sem szignifikánsak a település típusa szerint. Ez azt jelenti, hogy a 8 vagy kevesebb osztályt végzett apák gyerekei mindegyik településen egyformán 3,5 körüli bizonyítványt kaptak, a szakmunkás végzettségű apák gyerekei 3,7 körülit, az érettségizetteké 4,1 körülit, a főiskolát végzettké 4,3 körülit, az egyetemet végzett apák gyerekei pedig 4,5 körülit. Többféle forrásból származó évtizedes tapasztalataink tehát igazolódtak: a települési különbségek az érdemjegyekben nem nyilvánulnak meg. Akárhon lakik a család, a gyerek tanulmányi eredménye a szülők iskolai végzettségéhez igazodik.

Nem biztos azonban, hogy a középiskola választása sem függ a lakóhelytől. Ha igen, akkor ennek eredményeképpen a különböző típusú és nagyságú településeken lakó gyerekek jellegzetesen eltérő összetételben népesítenék be a különböző középfokú iskolákat.

Az apa iskolai végzettsége és a lakóhely	A gyerek általános iskolai tanulmányi átlaga	N
<i>8 általános vagy kevesebb</i>		
Budapest	3,59	33
megyeszékhely	3,60	26
egyéb város	3,53	115
község	3,45	198
<i>Szakmunkás végzettség</i>		
Budapest	3,75	169
megyeszékhely	3,87	202
egyéb város	3,69	618
község	3,82	766
<i>Érettségi</i>		
Budapest	4,11	172
megyeszékhely	4,20	196
egyéb város	4,06	302
község	4,16	280
<i>Főiskola</i>		
Budapest	4,45	93
megyeszékhely	4,25	99
egyéb város	4,32	93
község	4,32	67
<i>Egyetem</i>		
Budapest	4,60	150
megyeszékhely	4,53	116
egyéb város	4,58	76
község	4,54	61

4. táblázat. Általános iskolai tanulmányi eredmény az apa iskolai végzettsége és a lakóhely szerint (1997)

Persze még ebben az esetben is nehéz kimutatni, hogy ez mely tényező hatásának köszönhető, hiszen a középiskolák túlnyomó része eleve városban van, az úgynevezett elitiskolák pedig a fővárosban vagy a megyeszékhelyeken működnek, és – mint láttuk – a települések népessége szignifikánsan különbözik az ott lakók iskolai végzettsége szerint. Ha tehát azt találjuk, hogy a nagyvárosban lakó gyerekek nagyobb arányban választják a gimnáziumot és ezen belül a szerkezetváltó gimnáziumot, mint a községben lakók, akkor még mindig nem tudjuk, hogy ebben ismét a szülők iskolai végzettsége jelenik-e meg közvetett módon, avagy tényleg a lakóhely fejt ki ezt a hatást. Ennek a kérdésnek az eldöntéséhez a szülők egyes végzettségi csoportjait külön-külön kell szemügyre venni lakóhelyük szerint. (5. táblázat)

Az apa iskolai végzettsége	A lakóhely és az iskola székhelye	Az iskola, ahová a gyerek jár					Ebből		
		szerkezetváltó gimn.	4 osztályos gimnázium	szakközepisk.	szakmunkás-képző	szakiskola	Összesen	gimnázium összesen	érettség adó
egyetem	azonos	46	39	12	3	0	100	85	97
	nem azonos	37	36	24	3	0	100	63	87
főiskola	azonos	28	39	25	7	1	100	67	92
	nem azonos	24	35	30	9	2	100	59	89
érettségi	azonos	20	25	44	11	0	100	45	89
	nem azonos	14	20	48	18	0	100	34	82
szakmunkás-képző	azonos	8	17	44	28	3	100	25	79
	nem azonos	4	12	45	37	2	100	16	61
8 osztály v. kevesebb	azonos	3	10	43	35	9	100	13	56
	nem azonos	2	7	36	49	6	100	9	45

5. táblázat. Iskolaválasztás az apa iskolai végzettsége és a lakóhely szerint, százalékban (1997)

Kezdjük az egyetemet végzett apák gyerekeivel. Ha az iskola székhelye és a lakóhely azonos, azaz a család ugyanabban a városban lakik, ahol a középiskola van, akkor a gyerekek 85 százaléka gimnáziumba ment (ebből 46 százalék szerkezetváltóba). (2) Ha viszont nem az iskola székhelyén laknak, akkor csak 63 százalék ment gimnáziumba (és ebből 37 százalék szerkezetváltóba). Mivel a szerkezetváltó gimnáziumok színvonalbeli fölénye még nem igazolódott, érdemes megnézni ugyanezeket az adatokat az iskolák „Köznevelés”-beli rangsora szerint is. Az iskola székhelyén lakó gyerekek 22 százaléka ment a rangsor első tíz helyén lévő úgynevezett elitgimnáziumba, a másutt lakóknak csak 11 százaléka. Az egyetemet végzett apák gyerekei tehát egyértelműen hátrányosabb helyzetbe kerültek, ha nem ott laktak, ahol választott középiskolájuk volt. A lakóhely természetesen az esetek többségében kisebb település, mint az iskola székhelye.

A főiskolát végzett apák gyerekeinél is hasonló tapasztalunk. Ha az iskola székhelyén laktak, akkor esetükben 67 százalék ment gimnáziumba (ebből 28 százalék szerkezetváltóba), a másutt lakóknak csak 59 százalék (ebből 24 százalék szerkezetváltóba). A tíz legjobb között lévő elitgimnáziumba az iskola székhelyén lakó gyerekek 17 százaléka ment, a másutt lakóknak csak 11 százaléka.

Az iskola székhelyén lakó érettségizett apák gyerekeinek 45 százaléka ment gimnáziumba (ebből 20 százalék szerkezetváltóba), a másutt lakók 34 százaléka (ebből 14 százalék szerkezetváltóba). Elitgimnáziumba a helyben lakók 13 százaléka, a másutt lakók 8 százaléka ment.

A szakmunkás végzettségű apák gyerekeinél már inkább azt érdemes nézni, hogy milyen arányban mentek érettség adó iskolába: az iskola székhelyén lakók 79 százalé-

ka folytatta tanulmányait ilyen iskolában (és ebből 25 százalék gimnáziumban), a másutt lakók 61 százaléka (ebből 16 százalék gimnáziumban).

Mínthogy az iskola székhelyén lakó gyerekek – akármilyen háttérű családból jöttek – minden esetben nagyobb arányban folytatták tanulmányaikat a hierarchia magasabb presztízsű iskoláiban, mint azok a társaik, akik – azonos családi háttérrel – lakóhelyükön nem találtak megfelelő iskolát (vagy egyáltalán nincs is a lakóhelyükön középfokú iskola), leszögezhetjük, hogy a lakóhelynek van hatása az iskolaválasztásra.

Azt azonban még nem tudhatjuk biztosan, hogy ez a hatás a távolságnak, illetőleg a megközelítés nehézségeinek tulajdonítható-e, avagy az általános iskolai jegyekben nem tükröződő tudásbeli különbségnek, amit még a magasabb iskolai végzettségű szülők sem tudnak teljes mértékben kivédeni. Valószínű, hogy az utóbbiról van szó, hiszen ha egyszer, mondjuk, egy falun lakó értelmiségi gyerekének utaznia kell a középiskola városába, akkor már mindegy lenne, hogy a városon belül ebbe vagy abba az iskolába jár. Erősíti ezt a feltevést az is, ha a bejutás körülményeit nézzük.

A szerkezetváltó gimnáziumokban mindenütt volt felvételi, és ennek megítélése még a felsőfokú végzettségű apáknál is szignifikánsan különbözött. Az iskola székhelyén lakó egyetemi végzettségű apák esetében csak a szülők 39 százaléka ítélte a felvételt „nehéznek”, a másutt lakóknál viszont 47 százalék. A helyben lakó, főiskolát végzett apák esetében a szülők 22 százaléka találta „nehéznek”, a másutt lakók 31 százalékaival szemben. Azok a felsőfokú végzettségű szülők tehát, akik nem az iskola székhelyén laktak, nehezebbnek tartották a felvételt, azaz jóval nagyobb arányban gondolták, hogy amit a gyerek addig kapott az általános iskolában, az nem volt elég ahhoz, hogy könnyedén jusson be a középiskolába, holott – mint láttuk – a tanulmányi átlagok között nem volt különbség.

Véleményük az általános iskolai bizonyítvány tényleges értékéről abban is megmutatkozott, hogy eleve kevesebben kérték gyerekük felvételét olyan iskolába, ahová kétségesnek tartották a bejutást (6. táblázat).

Az iskola, ahová a gyerek elsőnek jelentkezett	Egyetemet végzett apák		Főiskolát végzett apák	
	az iskola székhelyén laknak N=315	máshol laknak N=106	az iskola székhelyén laknak N=241	máshol laknak N=106
szerkezetváltó gimnázium	45	34	26	21
4 osztályos gimnázium	43	42	42	39
<i>gimnázium összesen</i>	88	76	68	60
szakközépiskola	11	21	29	34
szakmunkásképző	1	3	3	6
Összesen	100	100	100	100

6. táblázat. Diplomás szülők gyerekeinek első jelentkezése a lakóhely szerint, százalékban (1997/98-as tanév)

A másutt lakó diplomások gyerekei kisebb arányban jelentkeztek első helyen magasabb presztízsű középiskolába, mint az iskola székhelyén lakó társaik, és minél magasabb az iskola presztízse, annál nagyobb a különbség. Ennek megfelelően a szerkezetváltó gimnáziumoknál a legnagyobb a különbség a helyben lakók javára (11 százalék az egyetemet végzett és 5 százalék a főiskolát végzett apák gyerekeinél), a négyosztályosoknál csak 1 százalék és 3 százalék, szakközépiskolába és szakmunkásképzőbe pedig a másutt lakók jelentkeztek nagyobb arányban. A tényleges továbbtanulás kissé másképp alakult, de ha csak a gimnáziumon belül nézzük tovább differenciálva a „Köznevelés”-

beli rangsor szerint, akkor még nagyobb különbségeket tapasztalunk a presztízs-hierarchiában (7. táblázat).

A helyben lakó egyetemi végzettségű apák gyerekei összességében csak 4 százalékkal mentek többen szerkezetváltó gimnáziumba, mint a másutt lakókéi, de ezen belül a rangsor első ötven helyén lévőbe 23 százalékkal többen. És bár négyosztályos gimnáziumba a másutt lakók mentek többen, de a rangsor első tíz helyén lévőben – ha csak 1 százalékkal is – mégis a helyben lakók voltak többen. Ugyanezt látjuk a főiskolát végzett apák gyerekeinél: a szerkezetváltó gimnáziumoknál összességében csak 2 százalék a különbség, de a legjobb ötvenben ugyancsak 23 százalék; és miközben a négyosztályos gimnáziumokban a másutt lakók nagyobb arányban képviseltetik magukat, a legjobb tizenben 4 százalékkal több a helyben lakó.

Az iskola, ahová a gyerek jár	Egyetemet végzett apák		Főiskolát végzett apák	
	az iskola székelyhelyén laknak	máshol laknak	az iskola székelyhelyén laknak	máshol laknak
szerkezetváltó gimnázium	54	50	41	39
<i>ebből a rangsor 1–10. helyén lévőbe</i>	17	6	9	3
<i>a rangsor 11–50. helyén lévőbe</i>	18	6	18	1
<i>a rangsor 50. helyénél hátrébb nincs a rangsorban</i>	9	26	5	20
4 osztályos gimnázium	46	50	59	61
<i>ebből a rangsor 1–10. helyén lévőbe</i>	6	5	8	4
<i>a rangsor 11–50. helyén lévőbe</i>	2	4	3	3
<i>a rangsor 50. helyénél hátrébb nincs a rangsorban</i>	25	32	31	38
gimnázium összesen	100	100	100	100

7. táblázat. Diplomás szülők gyerekeinek gimnáziumi továbbtanulása a lakóhely szerint, százalékban (1997/98-as tanév)

Az eddigi adatok arról tanúskodnak, hogy a lakóhely valamilyen módon és mértékben befolyásolja az iskolaválasztást. Ez a hatás egyrészt abból ered, hogy a szülők reálisan értékelik az általános iskolai bizonyítvány mögött rejlő tudást, másrészt abból, hogy a különböző településeken más-más iskolaválaszték adódik. Ez utóbbit bizonyítja, hogy miközben a másutt lakók általában kisebb arányban mennek magasabb presztízsű középiskolába, de ha mégis, akkor ez inkább jellemző a községekben lakókra, mint a kisvárosiakra. Ezt egy példán lehet a legjobban érzékeltetni: a másutt lakó érettségizett apák gyerekeinek 14 százaléka jár szerkezetváltó gimnáziumba. Ha lakóhelyük egy másik város, akkor az arány csak 8 százalék, ha azonban község, akkor 15 százalék. És – kisebb-nagyobb mértékben – ez mindegyik végzettségi csoportnál így van. Ennek a jelenségnek az a magyarázata, hogy valamilyen középiskola minden városban van, és ha már helyben is lehet középiskolába járni, akkor a szülők nehezen szánják rá magukat arra, hogy a gyereket más városba küldjék iskolába, csak azért, mert az jobb. (3) A községekben lakóknak viszont mindenképpen utazniuk kell (vagy kollégiumba kell menniük), és ha már el kell menni, akkor érdemes válogatni.

Mindaz, amit idáig a gimnáziumok kapcsán megállapítottunk, a szakközépiskolákra is igaz (8. táblázat). Ha egy gyerek nem az iskola székelyhelyén lakik, akkor nagyobb valószínűséggel megy alacsonyabb presztízsű szakközépiskolába, és kisebb valószínűséggel magasabb presztízsűbe. Ezen belül ugyanaz a tendencia érvényesül, mint a gimnáziumoknál.

umoknál: a községekben lakók nagyobb arányban mennek jobb szakközépiskolába, mint a kisvárosban lakók.

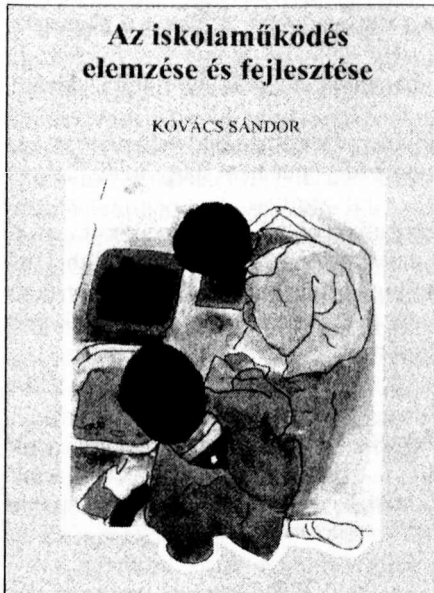
Szakközépiskola szakmacsoportja, ahová a gyerek jár	Az iskola székhelyével nem azonos lakóhely			Az iskola székhelyével azonos lakóhely
	város	község	átlag	
alacsony presztízsű (ipari, mezőgazdasági)	15	11	14	8
közepes presztízsű	61	62	60	57
magas presztízsű (közgazdasági, szociális)	24	27	26	35
Összesen	100	100	100	100

8. táblázat. Szakközépiskolai továbbtanulás a lakóhely szerint, százalékban (1997/98-as tanév)

Végezetül, hogy teljes képet kapjunk, meg kell állapítanunk, hogy a szakmunkás-képzőbe járók esetében már nem találunk olyan különbségeket a helyben és a másutt lakók között, mint az érettségát adó középiskolákban.

Jegyzet

- (1) A kutatás az Országos Kiemelésű Társadalomtudományi Kutatások Közalapítvány támogatásával készült. A vizsgálat 4356 fő, középfokú iskolában az 1997/98-as tanévben első évfolyamos tanuló országos reprezentatív mintáján kitöltött szülői kérdőívből és egy szűkebb mintán végzett mélyinterjúorozatból áll.
- (2) Azért beszélünk csak városról, mert mintánkba egyetlen községi gimnázium került be, a budakeszi egyházi gimnázium.
- (3) Fölmerülhet az, hogy ennek a döntésnek nem érzelmi vagy kényelmi oka van, hanem anyagi. Csakhogy adataink szerint egyetlen erre utaló változó sem mutat szignifikáns különbséget a kisvárosi és községi lakosok között. Az iskolaválasztás indokainál azonos arányban adtak anyagi helyzetre (nincs pénzük tovább taníttatni; minél hamarabb szakma legyen a kezében) és másra utaló választ; azonos arányban vállalják a más-más ideig tartó iskoláztatást; azonos arányban oszlanak meg a különböző minőségű lakások között; azonos arányban rendelkeznek az elit javakkal.

A Pécsi Tudományegyetem és a PTE 2. számú Gyakorlóiskola kiadványaiból